

Konczer Kinga

A századforduló árvácskája

Az árva Mariska napjai

Kezembe veszem a könyvet – a borítón fénykép, egy arc, tiszta és állhatatos tekintet; a hátlapon Borgos Anna sorai és egy újabb fotóval: Árva Mariska-Juliska már asszonyként – forgatom, kinyitom – a fülszöveg Harmos Ilonától és Bródy Sándortól –, egyre izgalmasabb.

Még nem olvastam egy sort sem, mégis rengeteg kérdés merült fel bennem. Rögtön a cím három(féle) képzettársítást hív elő: a főhős egy árva, árvácska, a századforduló kis prostituáltja (hiszen a történet a századfordulón játszódik, a századfordulón, a békebeli szép napokban, amelyre – s amelynek „lányaira” – nagy írónk oly szép nosztalgiával tekintenek vissza). A névvel együtt olvasva természetesen a nagy erdélyi vallomásos, önéletrajz szerzője, „Árva” Bethlen Kata is megelevenedik (az egyetlen igaz hit, az igaz Isten akaratába – a befogadó számára olykor már érthetetlen módon belenyugvó – asszony). S végül a mesék, népballadák világa jelenik meg előttünk: az árvaság motívuma gazdag hagyományokkal rendelkezik a magyar irodalomban. Vajon melyik segíti majd jobban a mű értelmezését?

Borgos Anna Bródy Sándor (elő)szavaival ajánlja e könyvet, Bródy Sándor szerzőségének lehetőségét sugallva. Ez esetben az *Árva Mariska* beilleszthető a férfi írók női álarc mögül írt szövegeinek sorába – Bródy azonban minden írását odaadná „ez egyért, ha ez az egy az enyém lett volna” – derül ki a fülszöveg levéldízetéből. S „ez a nő – akármilyen különös legyen is –, aki nem kurva”, „kiszínesedik még” (Bródy), s „képzett, jóízű szobrásznő” lesz (Harmos Ilona), bár – természetesen – kiütközik paraszti származása, mondja még Ilona, de tőle ezt várjuk, elvárjuk. Asszony legyen a talpán, akinek élete, lelke, viselkedése csak dicséretre méltó (az egy Tóth Árpádnén kívül).

A Nyugat Kiadó 1911-ben jelentette meg a könyvet, melyet 2008-ban a Noran Kiadó újra kiadott, gazdag anyaggal bővítve: a regény új előszavát Bódis Kriszta írta, a Bródy-bevezető és a regény után egy ismeretlen szerző és Borgos Anna ír Kovács Júlia-Mariska életének s az *Árva Mariskának* (megválaszolatlan) kérdéseiről; találunk gróf Hatvany Lajoshoz és Kovács Júliához, illetve gyermekeikhez kapcsolódó fényképeket; leveleket, levélrészleteket: kortársak – Bródy, Hatvany, Kaffka, Ignotus, Szép Ernő, Miklós László – szavai adnak képet Kovács Júliáról és az Árva Mariskáról, annak fogadtatásáról-keletkezéséről; s végül három korabeli kritikát olvashatunk.

S itt van maga a történet – Mariska története: „...Hogy prostituáltak egy leány, akin egy egész város megy végig, szűzies, tiszta és nemes marad: erről szól a könyv [...]” (Bródy előszava). Tízévesen veszti el édesanyját – az anya elvesztése a gyermek iránti vágy, az állandó gondoskodni akarás igényét szüli –, mostohája „mostoha”... Akár egy mesében – várjuk, hogy útnak induljon, szerencsét próbálni; hogy jöjjön a kalandok, legyőzendő akadályok sora, s a beavatás, a felnőtté-anyává válás, érés s a megérdemelt jutalom. Heccegünk van: Béla, a tehetős úrfi – kapcsolatukat azonban senki sem nézi jó szemmel, később ki is derül, nem csupán azért, mert a gazdag férfinak nem szabad szegény lányt szeretnie.

Mariska hiába próbál menekülni sorsa elől, akár a halálba (erdőbe, iszapba, anyja sírjára borulva) – még nem jött el az idő, maradnia kell. Így hát útnak ered, először Karcagra megy, nénjéhez, ahol sokáig jól is érzi magát – tánciskolába jár, „barátnője” is akad Dóra személyében. Ám Dóra féltékeny rá – Bélát szeretné –, s megpróbál megszabadulni vetélytársnőjétől: vízbe akarja fojtani, majd meg akarja mérgezni Mariskát. Pedig a lány nem érti, hogy hogy lehet szeretni... S később az sem segíti a megértést, hogy Béla „megszereti” – megkötözi, betömi a száját, s neki „asszonyos kint” kell átélnie.

Amikor nagynénje, Liszcai néni felajánlja neki, hogy kitaníttatja varrónőnek, kap az alkalmon – végre pénzt tud keresni, s nem hallgatja tovább, hogy ingyenélő –, s Pestre utazik. A nagynéni

azonban ugyanúgy veri, mint mostohája tette; elveszi a pénzt, amit Bélától kapott; cselédnek használja... Innen Béla menekíti meg: elveszi egy „jó asszonyhoz”, azaz egy kerítőtőhöz, Burgernéhez „cselédnek”, ad neki pénzt, gyakorta látogatja is – egy ideig. Közben verések, ütések, rúgások – próbálkozások, hogy tisztességes munkát találjon, „hazatérés” (s titkolása az igazságnak – mindenki őt irigylő képzelt boldogságáért).

Aztán megint mennie kell... – ő pedig a budiba vagy a pincébe menekül a férfiak elől, akik szeretnék „szeretni” – s imába és írásba fojtja könnyeit; akár a lépcsőházban is elalszik. Kilépnem nem mer: fél a rendőröktől, akik elviszik, ha kimegy az utcára – mert ezt mondták neki. Béla pedig már régen eltűnt: elmebetegnek nyilvánították, talán azért, hogy nehogy kapcsolatba lépjen Mariskával újra (hiszen kapcsolatuk vérfertőzés). Vagy kiengedték már a szanatóriumból, de nem leli a lányt a bűnös nagyvárosban.

Az állatokkal, az elesettekkel, a szegényekkel érzi jól magát – akkor boldog, ha adhat, ha szolgálhat, ha gondoskodhat. Együgyű teremtés – „bolond”, aki ugyanakkor „szent”, nevével játszva szólítja „Szűz Máriának” (akinek fő attribútuma az anyaság – Mariska szüzessége pedig ártatlansága); gyermek még, aki nem lehetett gyermek, s akitől azt várják, Nő legyen – a Nőstény értelemben, a csábító, a megrontó „Éva”. Gyűlöli az embereket, nem akar szeretni, legalábbis abban az értelemben nem, ahogy ez a világ szeret – egy olyan világban szeretne élni, ahol csak víz van, virágok és állatok. Amikor zárt világába belépteti, beengedi Danit, gyűlöli, szánja, szegyenkezik, mégis várja (pedig a szerelmes az, aki mindig vár – mondja Barthes). Dani valószínűleg Hatvany Lajos gróf – s a névadás sem véletlen: a Dániel név jelentése „bírám az Isten” vagy „Isten ítél”. A XIV. századi rász samrai leletekben szerepel egy Dániel nevű istenség, aki a bölcsesség isteneként az özvegyek és árva igazságát védi. Őt választja tehát, ha már muszáj valakit szeretni; hozzá menekül – ám a „szeretet” szót vele kapcsolatban csak Burgernének mondja (s így csupán párbeszédet idéz naplójában). Dániel próféta képét rajongva csókolja – aki Isten országának eljövételét is hirdeti Isten világokat romboló cselekedetei mellett –, de amikor Danit csókolja, gyűlöletet érez. Világa transzcendens, túlmisztifikált világ; egy világ, amelybe menekült, hogy gyermek maradhasson, de Danival való találkozásának idején talán már eljött (volna) a nővé válás ideje...

A történet véget ér a folyamatos ismétlés, a véget nem érő fohászkodás szavaival, s három ponttal – azaz a történet nem ér véget, sugallja-sugallná az örök szenvedést, a megszabadulás lehetetlenségét, ha nem íródna tovább az úgynevezett valóságban, az életben, ha nem tudnánk, ki is Mariska „valójában”. A szöveg paratextusai fejezik be a szöveget – azaz nyitják meg azt. „Dani” rá fog találni Mariskára, hiába ment el Burgernétől szolgálni Erzsikével, a roppant tapasztalt tizévesssel.

Modern mese, melyben a hős anakronisztikus, életét a „kéjjé finomuló mártíromság” (Lesznai Anna szavaival) szolgálatába állítja, ám „krisztusi szenvedései” állandóan ismétlődnek. Anyi ütésről, rúgásról, verésről, vérről és fájdalomról olvasunk, hogy egy idő után ezek a leírások hatásosan maradnak, az olvasó közömbös Mariska szenvedései olvastán. A krisztusi szenvedés a modern korban közönyt vált ki? Lehetséges, hogy ez volna a mű üzenete? Bódis Kriszta írja a könyv előszavában, hogy egyetemes szenvedéstörténetet olvasunk. Gondolhatunk arra is, hogy a krisztusi szeretet a modern világban értetlenségbe ütközik – hiszen Mariska mindenkit egyformán szeret – igen, mindenkit, aki segítségre szorul, akár ember, akár állat, akár növény. Alázatos, igen. De sok. Túl sok benne az alázat, az (ön)feláldozás – az olvasónak hiteltelenül sok. Anyja halálával kezdett el világa bezárulni, aztán jött Dóra árulása, Béla „szeretete”... S marad Isten, egy levél az édesanyától és a napló – az írás mint gyónás, mint arcadasi kísérlet (arcrongálás). Ha a mű üzenete a modern világ szeret(het)etlensége, akkor a szöveg nagyon tudatosan épül fel: eléri, hogy közönyösekké legyünk, s aztán szőgyelljük magunkat miatta. Mert a modern világban tragédia sincs, nem lehetséges – hétköznapok vannak, kicsinyesség van, de tragédia nincs. S mégis: éreznünk kell a hiányát.

Budapesten a századfordulón 54 nyilvánosházat és 1360 bárcával rendelkező lányt, „árvácskát” tartottak nyilván. Többségük parasztlány volt, akik szolgálni mentek fel Budapestre, a nyomor elől menekültek, s végül szolgálat helyett a testüket kellett árulniuk. Hogy hogyan végezték, jól tudjuk: az utcán, egyedül, a „szalomból” kikopva – a „szemétdombon” (ahogy Mariskának jósolják a lányok). Valószínű, hogy Szép Ernő Natáliája sem végzi máshogyan, hiába az álom a tisztességes életről. Mariska naplója tehát rendhagyó napló – a századforduló mindennapjait rendhagyó pozícióból örökíti meg: a lány, aki őrzi tisztaságát, s kiválasztja azt az egyet, akinek odaadja magát önszántából, mert az szelídnek tűnik – önszántából, vagy mert Daniért/Dani miatt szenvedhet, vagy mert reméli a szabadulást... (Így prostituáltatik egy lány...)

A nő a nyelvet érintkezésre használja. Az érintkezés, amelyre Mariska képtelen a világban, a naplóval játszódik le: a szavak tiszták, szemben a világ mocskával – bár a napló végén már találkozunk

néhol egy-egy ringyó, szajha szóval. Bemocskolódtak szavai, bemocskolódtott ő is („büdös a szája” a „hosszú zsidótól”); vagy így éri el, hogy végre hasson, megdöbentsen: ha a napló elején leírja, kimondja, nevéen nevezi mindazt, amit lát és hall, nem üti meg az olvasót egy-egy „csúnya” szó – tudatosan mutatja be a nyelv prostituálódását?

Mariska tehát másként nem keresheti kenyerét, csak cselédként vagy kéjnőként. A kettő általában ugyanaz. Próbál cukrászlány, felszolgáló, mindenese lenni, de folyamatosan zaklatják – s Mariska helyzetében a „tisztas” szerelem sem más, mint prostituálódás. Próbálja megérteni, megteremteni magát, de nem tudja önmagát megfogalmazni, önmagát mint nőt, ezért elfedi a testét a szövegben is (s ez az elfedés válik szövegtest-poétikává), s mindent kerül, ami a testtel, a testiséggel kapcsolatos: nem nevezi meg a dolgokat, vagy eufemizál, vagy körülír, vagy kipontoz, kihagy; s úgy érezzük, a verés testének már természetes – a bántás a szeretet szó szinonimájaként az egész (szöveg)világot átható jelenség. A testről próbál elfeledkezni, a lélekhez menekül, álmovilágot épít fel (álmait részletesen leírja, álmodik galambokról, bárányokról, édesanyjáról, gyermekekkel játszik, virágot szed – mind-mind szimbólumokkal teli álmok) – s volt már róla szó, hogy ez gyermeklétéből ered. Az sem véletlen, hogy többször is kisbabának nevezik – Burgerné, az urak, a lányok (már szaloncukorral akarják megvásárolni „szeretetét”). Valaki vagy „baba”, vagy Nő (hogy milyen értelemben, arról már volt szó), eltűnt a gyermekkor, a gyermekség. (Erzsike alakja ezt nyomatékossítja: segíteni akar Mariskának, hogy a lány „boldoguljon”, s amikor Mariska elmegy vele, egy kutya megharapja, őt, az állatok szelídítőjét!/. Erzsike mindössze tízéves, de már tudja, mi a szeretet: egy férfival szerelemből van, kettővel a pénzéért.) A gyermekség, a gyermeklét, a „gyermekember” a krisztusi szeretet jelképe, akárcsak Mariska álmának jelképei: egy olyan világot idéznek meg, amely már nincs. Ezért érthetetlen Mariska. Akkor is az volt, most is az.

Aktuális és nehéz olvasmány az *Árva Mariska*. Hiánypótló volt 1911-ben, s az ma is. Akkor, a perditakultusz közepén végre olvashattak egy női szerzőtől a témáról. Láng Zsolt az *Élet és Irodalomban* kiemeli a regény kapcsán a *Nyugatnak* a „női irodalom” kanonizálására való törekvéseit, Bódis Kriszta is beszél erről a regény előszavában, és Bródy Sándor is – némi szkepszissel – foglalkozik a női írókkal, a „női irodalom” kérdéseivel. (Véleménye szerint a valóban nőies szöveg szerzője patológusra vár – akárcsak a *Katolikus Szemle* kritikusa szerint az *Árva Mariska* szerzője.) Ugyanakkor, miután kételyeinek hangot adott, arról beszél, hogy bárcsak jönne egy asszony, aki feltárja „az asszonyt a maga teljességében!” Az előszóban tehát először örültek nyilvánítja az asszonyt, aki asszonyként ír, majd várja az asszonyt, aki asszonyként ír, s végül dicsőíti a magyar parasztlányt, mert benne rejlik a legtöbb költészet – benne, azaz Kovács Juliska-Mariskában. Ha a nő meg akar szólalni, örülnek nyilvánítatik, mondja Luce Irigaray nyomán Shoshana Felman. És szentnek, tegyük hozzá. Gonda József azt javasolja, ne keressünk a szövegben irodalmi értéket, mégis kiemeli, hogy a mű beillik a modern irodalmi alkotások közé, mert „befejezetlen, nem kész, nyers, forró, de friss és új” – tehát már a kortársak sem tudják hová helyezni a művet: irodalom vagy sem? (Nem beszélve a *Katolikus Szemle*-beli kritikusról, aki szerint a regény pusztán egy kísérlet: mennyi piszkot bír el a magyar irodalom.) Hogy mi irodalmi mű, annak megítélése koronként és egyénenként változik – ám az, hogy e könyv a kezünkben van, azt sugallja, hogy ma is élő, hatással bíró szövegről van szó.

Az a kérdés, hogy ki írta az *Árva Mariskát*, ki mennyit írt belőle, nyitva áll. 1904-ben már járt Ignotusnál, 1910-ben Szép Ernőnél (aki simított rajta, s az előszó megírása eredetileg az ő feladata lett volna), majd Bródynál (aki a leginkább „szerzőgyanús” a bibliusság s a nőiség kérdése miatt), s természetesen Hatvany is bele-belejavíthatott. Az utólagos rekonstrukciót támasztják alá a következőzések a dátumok terén: 1900 augusztusának és szeptemberének napjai összezavarodnak, előtte az elbeszélő júliust ír június helyett – nagyon pontos és hiteles szeretne lenni. (Hiszünk-e neki? Ez más kérdés.) Amíg azonban nem bizonyosodik be, hogy a hiánypótló művet egy Kármán vagy egy Weöres írta, higgyünk benne, hogy Mariska szenvedéstörténete az „esetlegesség, a csiszolatlanosság, a töredezettség, a monotónia, a pontatlanság, a hiány nyelvén” íródott (Bódis Kriszta előszava) – a gyermek(lány) nyelvén.

(2008, Noran)